

mpc
METODICKO-PEDAGOGICKÉ CENTRUM

Európska únia
Európsky sociálny fond

Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť / Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ

PaedDr. Iveta Hájíčková

Výchova k demokratickému občianstvu v období od roku 1989 po súčasnosť

Osvedčená pedagogická skúsenosť edukačnej praxe

Banská Bystrica

2012

Vydavateľ: Metodicko-pedagogické centrum, Ševčenkova 11,
850 01 Bratislava

Autor OPS/OSO: PaedDr. Iveta Hájíčková

Kontakt na autora: Stredná odborná škola, Zvolenská cesta 83, Lučenec
iveta.hajickova@gmail.com

Názov OPS/OSO: Výchova k demokratickému občianstvu v období od roku 1989 po súčasnosť

Rok vytvorenia OPS/OSO: 2012

Odborné stanovisko vypracoval: Ing. Carmen Scholzová

Za obsah a pôvodnosť rukopisu zodpovedá autor. Text neprešiel jazykovou úpravou.

Táto osvedčená pedagogická skúsenosť edukačnej praxe/osvedčená skúsenosť odbornej praxe bola vytvorená z prostriedkov projektu Profesionálny a kariérový rast pedagogických zamestnanancov. Projekt je financovaný zo zdrojov Európskej únie.

Kľúčové slová

Výchova k občianstvu – pojmom výchova k občianstvu označujeme vyučovacie predmety, ktorých cieľom je vychovávať študentov v otázkach občianstva. Na stredných školách je to predmet, ktorý mal v závislosti od typu školy rôzne pomenovania. Na gymnáziách a v nadstavbovom štúdiu stredných odborných učilíšť vystupoval pod názvom Náuka o spoločnosti a na stredných odborných školách a stredných odborných učilištiach pod názvom Občianska náuka.

Transformačný proces – je to proces transformácie, premeny, prechodu spoločnosti k demokratickej spoločnosti. Presné časové vymedzenie transformačných procesov v jednotlivých obdobiach života spoločnosti nie je možné stanoviť. V tejto práci za začiatok tohto transformačného procesu považujeme rok 1989.

Rok 1989 – politické a spoločenské zmeny v roku 1989 sa označujú rôznymi pojmami. Pre označenie tohto roku sa najčastejšie stretávame s pojmami revolúcia alebo prevrat. V našej práci používame neutrálne označenie a rok 1989 považujeme za začiatok transformačného procesu našej spoločnosti.

Občianska spoločnosť – pojem, ktorý je veľmi ťažké presne definovať. V tejto práci vychádzame z teórie, že by to mala byť spoločnosť občanov, ktorí majú snahu aktívne sa zapájať do chodu spoločnosti, snažia sa o nápravu pomerov, ktoré sú v spoločnosti nevyhovujúce, prípadne vyžadujú zlepšenie.

Osnovy – tento pojem označuje po roku 1989 štátom predpísaný program výučby, v ktorom sa konkretizujú výchovno-vzdelávacie ciele, obsah a rozsah vyučovania v učebných a študijných predmetoch podľa schváleného učebného plánu. Moderná pedagogika používa označenie kurikulum, s ktorým sa v našich podmienkach začíname stretávať až po roku 1998.

Anotácia

V práci sa venujeme tematike výchovy k demokratickému občianstvu a občianskej náuke v období transformačného procesu po roku 1989 po súčasnosť. Práca je rozdelená do niekoľkých častí, pričom podávame stručnú charakteristiku mapovaného obdobia a venujeme sa hlavným politickým dokumentom tohto obdobia. V ďalších častiach poukazujeme na odraz výchovy k občianstvu v učebných osnovách a uvádzame konkrétne príklady vyučovacích hodín, prostredníctvom ktorých sa učiteľ snaží vychovať demokratického občana.

OBSAH

Úvod

1. Výchova k občianstvu v učebných osnovách a jej zmeny v transformačnom období	
1.1 Náhľad na situáciu pred zahájením transformácie.....	2
1.2 Učebné osnovy pre gymnáziá v rokoch 1989 – 2008.....	4
1.3 Učebné osnovy pre stredné školy v rokoch 1989 – 2008.....	5
1.4 Učebné osnovy pre učebné odbory v rokoch 1989 – 2008.....	8
1.5 Učebné osnovy po roku 2008.....	12
1.6 Učebné texty a výchova k občianstvu v období transformácie.....	18
2. Výchova k občianstvu na konkrétnych príkladoch vyučovacích hodín	
2.1 Výchova k demokratickému občianstvu na hodinách občianskej náuky na strednej odbornej škole.....	26
2.2 Zhrnutie záverov z vyučovacích hodín	31
Záver	32
Zoznam použitej literatúry.....	34

Úvod

Slovenská spoločnosť v roku 1989 začala novú etapu svojho vývoja. Etapu, v ktorej boli schválené vo veľmi krátkom čase všetky zákonné normy a Listina základných práv a slobôd ako predpoklad slobodnej demokratickej spoločnosti. Novým podmienkam v spoločnosti sa muselo prispôbiť aj školstvo a celý školský systém. Zo dňa na deň totiž prestala byť výchova občana socialistickej spoločnosti podstatou školstva. Študenti sa stali takmer cez noc budúcimi občanmi slobodnej demokratickej spoločnosti. A práve škola mala byť pevným spojením medzi včerajškom a zajtrajškom. Zajtrajškom, ktorý mal vychovávať k demokratickému občianstvu a ukázať študentom, v čom demokracia spočíva. Náročný proces výchovy študentov k občianstvu v období transformácie až po dnešok je témou tejto práce. V našej práci sa zaoberáme výchovou k občianstvu na stredných školách v Slovenskej republike. Neposkytneme však komplexný prehľad, pretože sme sa nezaoberali alternatívnymi, súkromnými a cirkevnými školami. Cieľom práce je popísať všetky hlavné premeny výchovy k občianstvu v procese transformácie spoločnosti a školy od roku 1989 do súčasnosti. Snažili sme sa zmapovať s využitím metód komparatívnej pedagogiky hlavné premeny politických dokumentov, osnov a učebných materiálov, ktoré súvisia s výchovou k občianstvu. Našu pozornosť sme na základe vlastných skúseností z pôsobenia na strednej škole upriamili predovšetkým na premeny výchovy k občianstvu na strednej odbornej škole.

1. Výchova k občianstvu v učebných osnovách a jej zmeny v transformačnom období

1.1 Náhl'ad na situáciu pred zahájením transformácie

Situácia pred novembrom 1989 vychádzala z ideológie v našej spoločnosti. V československej ústave z roku 1960 bola zakotvená vedúca úloha Komunistickej strany Československa. Vzdelanie, výchova a vyučovanie boli vedené v duchu vedeckého svetonázoru marxizmu-leninizmu. Učitelia mali povinnosť viesť výučbu v súlade s jediným povoleným názorom na svet. Týkalo sa to všetkých vyučovacích predmetov, ale práve oblasť výchovy k občianstvu toto smerovanie na jediný svetonázor najviac obmedzovalo.

Učebný predmet občianska náuka bol zavedený do učebného plánu gymnázií a stredných odborných škôl od školského roku 1971/1972. Nakoľko učitelia nemali k dispozícii učebnice, ministerstvo pristúpilo k vydávaniu odborných príručiek na pomoc učiteľom občianskej náuky. V jednej z nich sa uvádza, že žiaci dostávajú „základný vedecký obraz o vývine prírody a spoločnosti, o zákonitostiach výstavby socialistickej spoločnosti na najdôležitejších úsekoch a o formovaní charakterových črt a morálnych kvalít občana socialistického štátu.“¹ Vidíme, že smerovanie je naozaj jednoznačné a základom je výchova socialistického človeka. Človeka, ktorý má presne zafinovaný svoj názor na vývin prírody, na charakter človeka, jeho morálne kvality a svetonázor.

Na stredných školách sa výučbe občianskej náuky venovala veľká pozornosť. Študenti sa v období stredoškolského štúdia stávali členmi Socialistického zväzu mládeže. Z iskričiek a pionierov, ktorými boli na základnej škole, sa tak stávajú pokračovatelia myšlienok v podobe zväzákov. Podľa stanov Socialistického zväzu mládeže sa počítalo s tým, že vybraní študenti vstúpia do Komunistickej strany Československa. Za elitnú školu, ktorá takéto kádre pripravovala, bolo považované gymnázium. Preto aj osnovy pre predmet Občianska náuka pre gymnáziá v Slovenskej socialistickej republike z roku 1983 už pri výchovne-vzdelávacom celi predmetu uvádzajú: „*Občianska náuka ako spoločenskovedný predmet v gymnáziách prispieva významne k všeobecnému vzdelaniu a komunistickej výchove mladých ľudí...*“² Mladým ľuďom bol teda dopredu daný princíp výchovy a to komunistický.

V treťom ročníku bola výučba predmetu Občianska náuka rozdelená do štyroch tematických celkov:

---

¹ J. Čihák, T. Ftoreková, A. Gábiš: Občianska náuka, odborná príručka na vyučovanie v 1. ročníku stredných škôl, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1975, 67-141-75, str.3

² Učebné osnovy gymnázia Občianska náuka 3. – 4. ročník, Bratislava 1983, s. 3

- o Kapitalistický výrobný spôsob, jeho vývoj a zánik.
- o Vznik a podstata socialistickej spoločenskej výroby, budovanie rozvinutej socialistickej spoločnosti a prechod ku komunistickej spoločnosti.
- o Súčasná epocha – boj dvoch svetových sústav v súčasnosti.
- o Osobnosť socialistického človeka a jeho všestranný rozvoj.

Do štvrtého ročníka bolo zaradených 6 tematických celkov:

- o Filozofia a jej význam pre spoločnosť.
- o Vývoj materialistickej spoločnosti a idealistické línie vo vývoji filozofie.
- o Marxisticko– leninská filozofia.
- o Výklad sveta; dialektický materializmus.
- o Teória poznania.
- o Historický materializmus – vedecké učenie o spoločnosti.

V treťom aj v štvrtom ročníku bola časť hodín vyčlenená na tzv. politické aktuality a otázky spoločenského života. Podľa uvedených tematických celkov je jasné smerovanie výučby v duchu ideológie marxizmu – leninizmu, ako aj k presvedčeniu o správnosti fungovania socialistickej spoločnosti. Zároveň vidíme, že vtedajší svet je zadefinovaný ako boj dvoch svetových sústav. Pričom socialistická spoločnosť je iba prechodom ku komunistickej spoločnosti. Aj filozofia vychádza predovšetkým z ideológie marxizmu - leninizmu a tomu je podrobený aj výklad sveta. Samotná výučba bola v rukách pedagógov a záležalo na nich, v akej podobe budú študentom informácie odovzdávať. Bolo však nepravdepodobné, že učiteľ na strednej škole mal snahu a možnosť presadzovať iné myšlienky, ktoré by boli v rozpore s oficiálnou ideológiou. Čo sa týka učebných osnov pre stredné odborné školy a stredné odborné učilišťa, nepodarilo sa nám získať ich z dostupných prameňov. Z rozprávania kolegov sme sa dozvedeli, že učebné osnovy pre stredné odborné školy a stredné odborné učilišťa mali obdobné smerovanie a tematické celky. Presadzovaná bola jednoznačne marxisticko- leninská ideológia, jej svetonázor a princípy.

1.2 Učebné osnovy pre gymnáziá v rokoch 1989 – 2008

Zmena politických pomerov v Československu sa odzrkadlila aj v zmene učebných osnov pre výučbu spoločenskovedných predmetov. Nejednalo sa len o výchovu k občianstvu, ale aj o predmety ako dejepis či slovenský jazyk. Nepravdivé, skreslené a mylné tvrdenia nebolo možné odstrániť zo dňa na deň. Zmeny, ktoré nastali v spoločnosti, boli postupné, a preto aj zmeny v učebných osnovách nemohli byť uskutočnené hneď a urýchlene.

Na pôde školy sa diskutovalo o existencii predmetu „občianska výchova“. Aj keď problém skôr spočíval v nedôvere k jeho učiteľom a k tomu, čo bolo jeho pôvodným obsahom pred rokom 1989. Napokon sa predmet zachoval a pod rozličnými názvami existuje aj v iných krajinách Európskej únie. Postupne sa začala vnútorná prestavba predmetu výchova k občianstvu, ktorá bola na základných školách pomenovaná ako občianska výchova, na stredných odborných školách a stredných odborných učilištiach ako občianska náuka a na gymnáziách ako náuka o spoločnosti.

Do vypracovania nových osnov, ktoré by brali do úvahy nové pomery v spoločnosti, platili úpravy osnov slovenského ministerstva školstva. Realizovali sa prostredníctvom metodických pokynov. V nich sa poukazovalo na to, že je potrebné reagovať na zmeny Ústavy ČSSR. Vysvetľovať študentom primeraným spôsobom zmeny, ktoré v Európe prebiehajú. Vypracovať však nové osnovy pre výchovu k občianstvu v krátkom čase nebolo možné.

V roku 1990 vznikla expertná skupina ministerstva školstva, ktorej hlavnou úlohou bola príprava osnov a učebníc. Od roku 1991 sa začalo na príprave nových osnov výchovy k občianstvu, ktoré boli dokončené v roku 1993. Ministerstvo školstva a vedy Slovenskej republiky schválilo učebné osnovy náuky o spoločnosti a občianskej náuky na stredných školách s platnosťou od 1. septembra 1993.

Pre štvorročné gymnáziá Ministerstvo školstva Slovenskej republiky schválilo 24. februára 1997 pod číslom 1252/96-15 s platnosťou od 1. septembra 1997 učebné osnovy náuky o spoločnosti ako povinného učebného predmetu. Obsah predmetu tvoria vybrané poznatky z psychológie, sociológie, ekonómie, náuky o štáte a práve, ľudských právach a slobodách, z politológie a filozofie.

Predmet náuka o spoločnosti má umožniť študentom:

o „získať základnú orientáciu v poznatkoch dôležitých pre jednotlivé obsahové okruhy,

o osvojiť si prehľad o štruktúre vybraných vedných disciplín, ktoré by ich usmernili na prípadné ďalšie štúdium týchto disciplín,

*o rozvíjať schopnosť formulovať a klásť otázky v príslušných vedných disciplínach a v oblastiach spoločenského života, posudzovať ich rôzne riešenia, rozvíjať tolerantnú výmenu názorov.*³

Predmet náuka o spoločnosti sa vyučuje v treťom a štvrtom ročníku štúdia. V treťom ročníku s časovou dotáciou 1 hodina týždenne a v štvrtom ročníku s časovou dotáciou 2 hodiny týždenne. Tretí ročník je venovaný základom psychológie, základom sociológie, základom ekonomiky, základom práva a základom politológie. Štvrtý ročník je postavený na výbere z troch variantov, ktoré sa venujú základom filozofie.

V treťom ročníku musí študent nadobudnúť poznatky z piatich vedných disciplín. Učiteľ síce má právo výberu učiva a alternatívny charakter učebných osnov mu umožňuje hlbšie sa venovať jednej, prípadne viacerým vybraným disciplínam, ale v bežnej praxi je veľmi ťažké nájsť tú hranicu, ktorá vystihuje, čo študenti potrebujú a čo by z hľadiska učiteľa mali vedieť. Častokrát dochádza k tomu, že výchova k občianstvu je nahradená predávaním poznatkov z jednotlivých vied. To samozrejme vedie k tomu, že študent pri množstve informácií stráca všeobecný prehľad a upevňovanie občianstva sa sústreďuje do niekoľkých hodín, ktoré neprinesú očakávaný výsledok. Študent sa veľmi ťažko orientuje v chápaní podstaty demokratickej spoločnosti, nemá priestor na vlastný názor a diskusiu. A práve tu rozhoduje osobnosť učiteľa, ktorý musí správnym spôsobom viesť študentov a vybrať to, čo je pre nich najdôležitejšie z hľadiska ďalšieho štúdia ako aj bežného života.

1.3 Učebné osnovy pre stredné odborné školy v rokoch 1989 – 2008

Na stredných odborných školách boli učebné osnovy predmetu občianska náuka schválené Ministerstvom školstva a vedy Slovenskej republiky pod číslom 1916/1993-31 dňa 9.4.1993. Osnovy poukazujú na to, že predmet občianska náuka prostredníctvom poznania základov vybraných spoločenských vied vedie študentov k *„poznávaniu seba a druhých, k pochopeniu vzájomných vzťahov medzi jednotlivcom a spoločnosťou v duchu demokracie,*

---

³ Učebné osnovy gymnázia, štvorročné štúdium, Náuka o spoločnosti, dostupné na stránke www.statpedu.sk, Bratislava 1997, str.2

*slobody a humanity.*⁴ . Učivo je rozložené do druhého, tretieho a štvrtého ročníka, prípadne do prvého, druhého a tretieho ročníka, s časovou dotáciou 1 hodina týždenne. Učiteľ má možnosť urobiť si primeraný výber učiva v súlade s potrebami študentov ako aj školy. Ak sa danej problematike chce venovať podrobnejšie, má možnosť v rámci voliteľného predmetu Spoločenskovedný seminár prehĺbiť svoje vedomosti.

Druhý ročník má byť venovaný základom etiky a základom estetiky. Študenti sa majú zoznámiť s vývojom, funkciou morálky v spoločnosti a základnými ľudskými hodnotami. Nemalá pozornosť má byť venovaná aj otázkam medziľudských vzťahov, ako aj morálnym problémom súčasného človeka. V rámci estetiky je potrebné venovať sa potrebe krásna v živote človeka, základným formám a druhom umenia ako aj estetike v každodennom živote.

Tretí ročník predstavujú základy psychológie, základy práva, ľudské práva a základné slobody, základy ekonómie a ekonomiky. Základy ekonómie a ekonomiky sa volia len pri takom type škôl, kde nie je povinný predmet Ekonómia, ekonomika. V rámci psychológie sú osnovy postavené tak, aby študenti získali poznatky z všeobecnej psychológie a sociálnej psychológie. Osnovy poskytujú možnosť výberu obidvoch častí psychológie alebo len jednej podľa záujmu študentov prípadne potreby školy. Študenti sa oboznamujú s pojmami ako vlastnosti osobnosti , psychika, emócie, stres. V rámci sociálnej psychológie definujú pojmy jednotliviec, skupina, sociálna výmena, súperenie, kooperácia. V časti týkajúcej sa základných práv a slobôd, sú osnovy stavané s cieľom *„posilniť u študentov právne vedomie poskytnúť im základné vedomosti o poslaní štátu a práva, úlohe práva a zákonitosti v demokratickej spoločnosti.*⁵ Venujú sa Ústave Slovenskej republiky, jednotlivým odvetviám slovenského právneho systému, úlohe súdov a prokuratúry. V tematických celkoch venovaných ľudským právam sa študenti oboznamujú s vývojom ľudských práv, dokumentmi týkajúcimi sa ľudských práv ako aj organizáciami venujúcimi sa otázke ľudských práv. Pozornosť je venovaná aj ochrane spotrebiteľa a otázke reklamácie. Práve v tejto časti je najširšia možnosť vychovávať študentov k demokratickému občianstvu, ukázať im systém fungovania demokratickej spoločnosti, jej základné zákony, štátne orgány. Poukázať na ich práva, ale aj povinnosti, vysvetliť im, že ľudské práva to nie je len záležitosť jedného štátu, že sú organizácie, ktoré pomáhajú predovšetkým krajinám, kde pojem ľudského práva je chápaný nesprávne, alebo vôbec ľudské práva nie sú dodržiavané.

---

⁴ Učebné osnovy pre stredné odborné školy, Občianska náuka, dostupné na stránke www.statpedu.sk, Bratislava 1993, str. 2

⁵ Učebné osnovy pre stredné odborné školy, Občianska náuka, dostupné na stránke www.statpedu.sk, Bratislava 1993, str. 3

V štvrtom ročníku si študenti vyberajú z dvoch blokov učiva. Buď blok učiva, ktorý je zameraný na základy sociológie a základy politológie alebo blok učiva zameraný na základy filozofie a religionistiky. V rámci bloku venovanému základom sociológie a politológie osnovy vychádzajú z predpokladu, že študenti majú získať „základnú orientáciu v poznatkoch o spoločnosti, jej vzniku a vývoji, spoločenských zmenách, vzťahoch a sociálnych štruktúrach.“⁶ Zároveň sa budú vedieť orientovať v politickom systéme, politických inštitúciách a vzťahoch v demokratickom štáte. Budú vedieť vysvetliť okrem iného pojmy právny štát, občianstvo človeka, štátna moc, volebný výber, nátlakové organizácie, národ, národné tradície. V štvrtom ročníku sú študenti vo veku, kedy prijímajú informácie kritickejšie, kedy svoj názor vedia obhájiť, majú určitý celospoločenský prehľad, a preto je aj práca s nimi zaujímavejšia. V tematickom okruhu venovanému politológii sa opierame o poznatky, ktoré získali v treťom ročníku, ktoré sa prehľbujú a zároveň študenti získavajú nové vedomosti. Výchova k demokratickému občianstvu tu získava svoj najvyšší stupeň, aj keď záleží na študentovi, na jeho záujme, ako aj na prístupe učiteľa, akým spôsobom je schopný výchovu realizovať, ako vie učivo podať a ako je otvorený so študentmi komunikovať a diskutovať.

V rámci bloku venovanému základom filozofie a religionistiky sú osnovy koncipované ako tri varianty. Prvý je dejinne filozofický, druhý systematický a tretí je kombináciou prvých dvoch. Cieľom štúdia je „osvojenie základných vedomostí o povahe filozofického poznania a jeho miesta v dejinách vedy, dejinách filozofie a vplyve jednotlivých filozofov na myslenie a konanie.“⁷ V rámci prvého variantu študenti prechádzajú od základných filozofických pojmov a disciplín k hlavným etapám vývinu filozofického myslenia. Od čias starovekého Grécka až po súčasnosť. V druhom variante sa študenti oboznamujú s predmetom a povahou filozofie, filozofickými problémami. Venujú sa otázkam náboženstva, vzťahu filozofie a náboženstva, vzťahu filozofie a jazyka, vzťahu filozofie a globálnych problémov ľudstva, ako aj filozofickej reflexii súčasnej vedy, jej metód, objavov a ich následkov. Posledný variant je kombináciou predchádzajúcich dvoch variantov.

V rámci výučby učiteľ má právo prispôbiť učivo podľa profilu školy a podľa úrovne študentov. Jeho úlohou je podať učivo čo najzrozumiteľnejšie, ale nesmie zabúdať ani na nároky na vedomosti študentov i na vedeckosť učiva. Od učiteľa sa vyžaduje všestranne

---

⁶ Učebné osnovy pre stredné odborné školy, Občianska náuka, dostupné na stránke www.statpedu.sk, Bratislava 1993, str. 3

⁷ Učebné osnovy pre stredné odborné školy, Občianska náuka, dostupné na stránke www.statpedu.sk, Bratislava 1993, str. 4

vzdelanie v spoločenských vedách a filozofii, všeobecná rozhl'adenosť a schopnosť vhodne prezentovať učivo z hľadiska aktuálnych potrieb spoločnosti.

Priestor pre výchovu k občianstvu v osnovách nachádzame, ale o ucelenosti a systematickosti výchovy hovoriť nemôžeme. Je teda len na učiteľovi, či do každej hodiny nejakým spôsobom zahrnie výchovu k občianstvu alebo nie. Vychovávať môžeme aj v rámci iných tematických okruhov, len si musíme stanoviť presný cieľ, ktorý chceme po ukončení štúdia dosiahnuť. Je preto dobré, ak má učiteľ možnosť učiť v danej triede počas celého štúdia, pretože sám vie najlepšie zhodnotiť výsledky, ktoré v procese výchovy demokratického občana dosiahol.

1.4 Učebné osnovy pre učebné odbory v rokoch 1989 – 2008

Učebné osnovy predmetu občianska náuka pre učebné odbory boli schválené Ministerstvom školstva a vedy Slovenskej republiky pod číslom 2085/1993-32 dňa 14.4.1993 s platnosťou od 1.septembra 1993. Učebné osnovy predmetu občianska náuka sú určené pre:

o dvojročné učebné odbory SOU

o trojročné učebné odbory SOU

o štvorročné učebné odbory SOU

o študijné odbory SOU pre absolventov trojročných učebných odborov.

Obsahom učiva občianskej náuky pre dvojročné učebné odbory sú vybrané poznatky z etiky, estetiky a práva. V prvom ročníku sa študenti zoznámia so základmi spoločenského správania, s poslaním morálky v spoločnosti, zamyslia sa nad základnými ľudskými hodnotami, rodinnými tradíciami a poslaním rodiny. V druhom ročníku by sa mali študenti naučiť chápať svoje miesto v spoločnosti, poznať základné ľudské práva a povinnosti a mali by získať základné vedomosti o poslaní štátu a práva.

Vyučujúci prispôsobuje učivo charakteru školy a snaží sa vysvetliť jednotlivé pojmy tak, aby ich študenti vedeli čo najlepšie prepojiť s praxou. Dôraz sa kladie aj na samostatnú prácu študentov na hodinách. Učiteľovi sa ponúka možnosť nahradiť bežnú hodinu exkurziou, vychádzkou, návštevou alebo besedou s odborníkmi.

Občianska náuka v trojročných učebných odboroch sa vyučuje v prvom, druhom a treťom ročníku s časovou dotáciou 1 hodina týždenne v každom ročníku. Občianska náuka sa podieľa na „*mravnom, občianskom a intelektuálnom rozvoji žiakov, posilňuje ich všeobecné*

vzdelanie a prispieva k ich príprave na život.“⁸ V prvom ročníku sú tematické celky venované základom spoločenského správania, morálke a spoločnosti a spoločným aspektom rodiny. V druhom ročníku sú to tematické celky človek- osobnosť a základy estetiky. Tretí ročník je venovaný základom práva, ľudským právam a základným slobodám a ochrane spotrebiteľa.

V organizačných poznámkach sa dozvedáme, že učebné osnovy „*sú rámcové a majú orientačný charakter*“.⁹ To znamená, že opätovne sa ponúka učiteľovi priestor na to, aby učivo prispôbil charakteru školy a schopnostiam študentov, pričom však nesmie zabúdať na praktické využitie získaných poznatkov.

V rámci trojročného učiva študenti získajú základy spoločenského správania, vedia sa orientovať v medziludských vzťahoch, majú vlastný názor na morálne problémy súčasného človeka. Nemalá pozornosť je venovaná rodine a manželstvu. V rámci psychológie, s ktorou sa zoznamujú, sa venujú otázkam psychiky, inteligencie, nadaniu, psychickému zdraviu a stresu. Estetika im predstavuje pojem krásna, základné formy a druhy umenia. Tretí ročník im otvára svet práva. Oboznamujú sa s Ústavou Slovenskej republiky, odvetviami slovenského právneho systému, poslaním polície a armády v demokratickej spoločnosti. Nezabúda ani na ľudské práva a základné slobody, ako aj na ochranu spotrebiteľa. Študenti spoznávajú nielen odvetvia práva, ale aj dokumenty týkajúce sa ľudských práv. Tu sa teda naskytuje priestor pre výchovu k občianstvu. Je vhodné, že práve tieto témy sú preberané v poslednom ročníku, pretože úroveň samostatného myslenia žiakov je lepšia v porovnaní s predchádzajúcimi ročníkmi. Sú schopní samostatne myslieť, vedia analyzovať skúsenosti z bežného života a konfrontovať ich s teoretickými poznatkami, sú komunikatívni a radi prezentujú svoje názory, dokážu dodržiavať myšlienkový sled vecí.

V každom ročníku je úvodná hodina a voľné hodiny, ktoré učiteľ môže využiť na prácu s dokumentmi, informačnými prostriedkami, prípadne na týchto hodinách vhodne zaradiť rôzne didaktické hry, uskutočňovať besedy, diskusie a polemiky. Je efektívne, ak učiteľ vyberá besedy, ktoré určite budú pre žiakov zaujímavé a atraktívne. Ako príklad navrhujeme účasť na súdnom pojednávaní, besedu s pracovníkmi polície alebo priamo s pracovníkmi kriminálky.

---

⁸ Občianska náuka (povinný učebný predmet pre učebné odbory), dostupné na stránke www.statpedu.sk, Bratislava 1993, str.6

⁹ Občianska náuka (povinný učebný predmet pre učebné odbory), dostupné na stránke www.statpedu.sk, Bratislava 1993, str.7

Študenti štvorročného učebného odboru získavajú štúdiom predmetu občianska náuka prehľad o štruktúre vybraných spoločenských disciplín, vytvárajú si vlastné názory na základné spoločenské otázky, vedia formulovať a klásť otázky z rôznych oblastí spoločenského života. Predmet občianska náuka sa vyučuje v prvom, druhom, treťom a štvrtom ročníku s časovou dotáciou 1 hodina týždenne.

Prvý ročník je venovaný základom spoločenského správania, základom etiky a spoločenským aspektom rodiny. Druhý ročník poskytuje možnosť oboznámiť sa so základmi psychológie a estetiky. Tretí ročník má dva varianty. Prvý vychádza z predpokladu, že na danej škole je povinný vyučovací predmet Ekonómia, Ekonomika. V tom prípade sa študenti oboznámia so základmi práva, ľudskými právami a slobodami a ochranou spotrebiteľa. Ak daný učebný odbor nemá povinný vyučovací predmet Ekonómia, Ekonomika, tak študenti sa v rámci hodín budú venovať základom práva a základom ekonómie a ekonomiky. V štvrtom ročníku má učiteľ možnosť zvoliť si jeden z poskytnutých variantov. Prvý variant predpokladá získanie vedomostí v oblasti sociológie a politológie a druhý variant získanie vedomostí z filozofie a religionistiky. V rámci sociológie by sa učiteľ mal venovať pojmom ako sociológia ako veda, človek ako individuálna a sociálna bytosť, kultúra, národ, menšina, trieda, vrstva, komunita, bohatstvo, chudoba. V politológii pojmom právny štát, občianstvo človeka, štátna moc, volebný výber, strana a stranícke systémy, nátlakové organizácie, politická elita, národ v politike. V základoch filozofie a religionistiky má učiteľ možnosť výberu z troch variantov. Prvý variant sa venuje predovšetkým predmetu filozofie a dejinám filozofie, kým druhý variant sa sústreďuje predovšetkým na základné filozofické pojmy, disciplíny a kategórie. Tretí variant je kombináciou prvých dvoch variantov.

Aj keď môžeme vidieť, že obsah učiva je podobný ako pri učebných osnovách pre strednú odbornú školu, jej zaradenie do jednotlivých ročníkov je odlišné. Je to predovšetkým preto, lebo v stredných odborných školách sa predmet občianska náuka vyučoval len v troch ročníkoch, kým pri štvorročných učebných odboroch to bolo vo všetkých štyroch ročníkoch. V ďalších rokoch došlo aj pri štvorročných učebných odboroch k zmene dotácie predmetu občianska náuka a začala sa vyučovať s rovnakou dotáciou ako na stredných odborných školách. To znamená, že sa tento predmet začal vyučovať v druhom, treťom a štvrtom ročníku s časovou dotáciou 1 hodina týždenne.

Môžeme teda obdobne ako pri stredných odborných školách konštatovať, že študenti sa budú vedieť orientovať v politickom systéme, politických inštitúciách a vzťahoch v demokratickom štáte. Budú vedieť vysvetliť okrem iného pojmy právny štát, občianstvo človeka, štátna moc, volebný výber, nátlakové organizácie, národ, národné tradície. Je

vhodné, že politológia je zaradená do posledného ročníka štúdia, kedy sú študenti vo veku, kedy prijímajú informácie kritickejšie, kedy svoj názor vedia obhájiť, majú určitý celospoločenský prehľad, a preto aj práca s nimi je zaujímavejšia. Výchova k demokratickému občianstvu tu vrcholí, študentovi sa poskytuje priestor na vyjadrenie vlastného názoru. Záleží však aj na prístupe učiteľa, akým spôsobom je schopný výchovu k demokratickému občianstvu realizovať, ako vie učivo podať a na akej úrovni je schopný viesť diskusiu.

Učebné osnovy v študijných odboroch pre absolventov trojročných učebných odborov charakterizujú predmet občianska náuka ako povinný vyučovací predmet v 1. ročníku s dotáciou 1 hodina týždenne. Obsahovo sa zhodujú s obsahom učiva pre štvrtý ročník štvorročných učebných odborov. Učiteľ má teda podľa charakteru školy a schopností žiakov možnosť výberu z dvoch variantov. Prvý variant sa venuje základom sociológie a politológie a druhý základom filozofie a religionistiky. Nakoľko pre absolventov trojročných odborov je vhodnejšie prehľbovať získané poznatky, variant, kde sa vyučuje sociológia a politológia je z hľadiska bežnej praxe pre nich zaujímavejší. Opierajú sa totiž už o známe poznatky, dávajú ich do iných súvislostí a vedia s nimi detailnejšie pracovať.

Ministerstvo školstva Slovenskej republiky schválilo 3.júna 1998 pod číslom 1319/98-41 s platnosťou od 1.septembra 1998 nové učebné osnovy pre denné a večerné nadstavbové štúdium. Predmet občianska náuka zmenil svoj názov na náuka o spoločnosti. Nadstavbové štúdium bolo zmenené z jednoročného štúdia na dvojročné štúdium a náuka o spoločnosti bola zaradená do prvého aj druhého ročníka štúdia s časovou dotáciou 1 hodina týždenne.

Výchovnovzdelávací proces je zameraný na to, aby študenti:

- o *„ nadobudli základnú orientáciu v jednotlivých spoločenskovedných disciplínach,*
- o *pochopili pojmy a naučili sa ich aplikovať v praxi,*
- o *rozvíjali schopnosti analyzovať, syntetizovať, riešiť problémy, klásť si otázky a hľadať na ne odpovede,*
- o *vedeli vysvetliť podstatu jednotlivých typov ekonomík a zhodnotiť ich,*
- o *získali základné zručnosti potrebné pri podnikaní,*
- o *pochopili vzťah jednotlivca a spoločnosti,*
- o *naučili sa chápať princípy fungovania spoločenských skupín,*
- o *vedeli eliminovať vplyv nátlakových skupín a organizácií,*
- o *pochopili podstatu právneho štátu,*
- o *ako suverénne osobnosti participovali na zabezpečovaní právneho štátu,*

o osvojili si základné princípy volebného výberu,
o pochopili postavenie menšín v spoločnosti,
o osvojili si základné pojmy z filozofie,
o naučili sa prakticky aplikovať teoretické poznatky.¹⁰

Z uvedeného vyplýva, že predmet náuka o spoločnosti v sebe zahŕňa základy ekonómie a ekonomiky, základy sociológie, základy politológie a základy filozofie. Učebné osnovy však nedávajú učiteľovi možnosť vynechať tematický celok týkajúci sa ekonómie, ekonomiky v prípade, že v danom odbore sa ekonómia, ekonomika študuje ako samostatný povinný predmet. Sú koncipované maximalisticky a napriek tomu, že majú umožniť učiteľovi výber učiva podľa potrieb študentov, stavajú ho do pozície presne si vybrať z ponúkaného. Na rozdiel od predchádzajúcich učebných osnov, tieto pri každom tematickom celku popisujú obsah učiva a ciele, ktoré máme dosiahnuť. V prvom aj druhom ročníku sú vyčlenené tri hodiny na besedy a exkurzie.

V rámci koncepcie bolo prínosom, že sa štúdium zmenilo na dvojročné, no v rámci výchovy k občianstvu to neprinieslo nič nové. Mohol tu vzniknúť väčší priestor práve pre politológiu, ktorá by pomohla študentom začleniť sa do reálneho života. Práca s 18- ročnými a 20- ročnými študentmi je totiž neporovnateľná. Tí starší, to sú už dospelí ľudia, ktorých myslenie smeruje k zamestnaniu, podnikaniu, rodine, ale aj politike a k tomu, ako oni môžu zmeniť spoločnosť, hoci len na miestnej úrovni. A tu sa otvára priestor pre učiteľa, ktorý je však obmedzovaný práve osnovami.

Z učebných osnov od roku 1989 po rok 2008 vyplýva fakt, že náuka o spoločnosti, ako aj občianska náuka neposkytujú systematickú výchovu k demokratickému občianstvu. Sú len akýmsi predávaním poznatkov zo základov spoločenských vied, ktoré však nemôže plne nahradiť systematickú výchovu k demokratickému občianstvu.

1.5 Učebné osnovy po roku 2008

Na základe schváleného Zákona o výchove a vzdelávaní (školský zákon) s účinnosťou od 01. septembra 2008 dochádza k reforme vzdelávania a tým aj k zmenám v predmete občianska náuka. Hlavnou úlohou reformy je zmena prístupu a obsahu vzdelávania, zrušenie

---

¹⁰ Učebné osnovy pre denné a večerné nadstavbové štúdium, Náuka o spoločnosti, dostupné na stránke www.statpedu.sk, Bratislava 1998, str. 2

direktívneho spôsobu určovania obsahu vzdelávania, posilnenie autonómie a zodpovednosti škôl za vlastnú ponuku vzdelávania a vzdelávacích aktivít.

Vláda Slovenskej republiky v júni 2007 schválila koncepciu dvojúrovňového modelu vzdelávacích programov. Jej podstatou je tvorba kurikulárnych dokumentov na dvoch úrovniach – štátnej a školskej. Kurikulárny dokument poskytuje súhrnné informácie o vzdelávacích zámeroch, hovorí komplexne o vyučovaní, o vzdelávacom procese a jeho dôležitých bodoch, o realizácii a výsledkoch. Prekračuje rámec učebných osnov a učebného plánu. Súčasťou kurikula sú informácie o učebných cieľoch, obsahu učiva, organizácii učiva, o vyučovacích a študijných metódach a prostriedkoch, o spôsobe kontroly a hodnotenia. Kurikulum odpovedá na otázky : koho, prečo, v čom, ako, kedy, za akých podmienok, s akými očakávaniami, budeme vzdelávať.

Štátny vzdelávací program predstavuje prvý stupeň programového systému vytvorený na celoštátnej úrovni. Predstavuje najvyšší a najvšeobecnejší pedagogický kurikulárny dokument. Vzdelávací program na štátnej úrovni môžeme nájsť v mnohých európskych krajinách. Hlavným zámerom štátneho vzdelávacieho programu je rozvoj kľúčových kompetencií, pripravenosť na celoživotné vzdelávanie, dôraz na široký profil absolventa a prispôsobenie všeobecného a odborného vzdelávania požiadavkám jednotného európskeho trhu práce.

Školský vzdelávací program ako „*základný pedagogický dokument školy vymedzuje ciele, obsah a podmienky vzdelávania, odporúča zodpovedajúce didaktické postupy a navrhuje metódy overovania a hodnotenia výsledkov realizácie vzdelávacieho programu*“.¹¹ Školský vzdelávací program podporuje pluralitné konkurenčné prostredie, tvorí sa pre konkrétny odbor štúdia za celé obdobie vzdelávania, prezentuje stratégiu školy, profil absolventa a systém hodnotenia a kontroly žiakov. Akceptuje regionálne požiadavky a potreby trhu práce.

Začiatkom 70. rokov organizácia UNESCO vytvorila stupnicu The International Standard Classification of Education, skrátene ISCED, ktorá mala slúžiť ako nástroj na porovnávanie a prezentáciu štatistických údajov o vzdelávaní v rámci jednotlivých krajín ako aj medzinárodne. Na základe tejto stupnice je vzdelávanie rozdelené do siedmich základných stupňov, ISCED 0 až ISCED 6. Nakoľko sa venujeme učebným osnovám pre stredné školy, budeme pracovať so stupňom ISCED 3 - 3A (stredné školy s maturitou) a ISCED 3C (stredné odborné školy bez maturity).

---

¹¹ Metodika tvorby školských vzdelávacích programov pre stredné odborné školy, Štátny inštitút odborného vzdelávania, dostupné na stránke www.siov.cmsromboid.sk, Bratislava 2008, str. 11

Na základe vyhlášky Ministerstva školstva Slovenskej republiky č.424/2005 Z.z. z 12.septembra 2005, ktorou sa mení a dopĺňa vyhláška Ministerstva školstva, mládeže a športu Slovenskej republiky č.80/19910 Zb. o stredných školách v znení neskorších predpisov, sa stanovuje sústava študijných a učebných odborov na stredných školách. Sústava odborov sa člení na sústavu skupín študijných odborov a sústavu skupín učebných odborov. Do sústavy skupín študijných odborov patria študijné odbory v stredných odborných učilištiach, študijné odbory v gymnáziách, študijné odbory v stredných odborných školách a študijné odbory v stredných odborných učilištiach pre absolventov trojročných učebných odborov. Do sústavy skupín učebných odborov patria učebné odbory v stredných odborných učilištiach a sústava učebných odborov učilíšť s osobitne upravenými učebnými plánmi.

V rámci nových vzdelávacích programov a výchove k občianstvu sa budeme venovať stupňu ISCED 3A pre študijný odbor 6444 4 čašník, servírka a stupňu ISCED 3C pre učebný odbor 6445 2 kuchár. Obidva odbory sú zaradené do skupiny odborov 64 ekonomika a organizácia, obchod a služby. Venovať sa budeme konkrétne školským vzdelávacím programom Strednej odbornej školy Lučenec.

Študijný odbor 6444 4 čašník, servírka je študijný odbor s odborným výcvikom. Štúdium je štvorročné, zakončené maturitnou skúškou. Po ukončení vzdelania študenti získavajú vysvedčenie o maturitnej skúške a výučný list. Študenti môžu ďalej pokračovať v nadstavbovom štúdiu pre absolventov štvorročných študijných odborov, v pomaturitnom štúdiu na úrovni ISCED 4 alebo môžu pokračovať v štúdiu v ISCED 5. Profil absolventa nám poukazuje na jeho kľúčové, všeobecné a odborné kompetencie. V rámci kľúčových kompetencií vystupuje aj spôsobilosť absolventa byť demokratickým občanom. V školskom vzdelávacom programe sa uvádza, že *„absolvent má*
o porozumieť systémovej (globálnej) podstate sveta,
o uvedomiť si a rešpektovať, že telesná, citová, rozumová i vôľová zložka osobnosti sú rovnocenné a vzájomne sa dopĺňajú,
o konať zodpovedne, samostatne a iniciatívne, nielen vo svojom vlastnom záujme, ale aj vo verejnom záujme,
o poznať a rešpektovať, že neexistuje iba jeden pohľad na svet,
o orientovať sa na budúcnosť vo svojom vzťahu k Zemi,
o uvedomiť si, že rozhodnutia, ktoré sa prijmu a činy, ktoré vykonajú jednotlivci alebo členovia skupiny, budú mať vplyv na globálnu prítomnosť a budúcnosť,
o poznať, uznávať a podporovať alternatívne vízie vo vzťahu k udržateľnému rozvoju, ľudskému zdraviu a zdraviu našej planéty,

o *uvedomiť si a čiastočne pochopiť globálne podmienky, rozvoj a trendy súčasného sveta,*
o *pochopiť globálnu povahu sveta a úlohu jednotlivca v ňom, rozvoj masovokomunikačných prostriedkov, dopravných prostriedkov, masovej turistiky a komunikačných systémov*
o *chápať problémy zachovania mieru, bezpečnosti jednotlivcov, národov a štátov, zachovávanía a ochrany životného prostredia, vyčerpania nerastných surovín, liečenia civilizačných nemocí, populačnej explózie v rozvojových krajinách, drogovej závislosti najmä mladistvých, sexuálnej výchovy a pozitívne pristupovať k riešeniu týchto problémov,*
o *uvedomiť si a orientovať sa v problematike nerovnomerného hospodárskeho rozvoja, etnických, rasových a náboženských konfliktov, terorizmu a navrhovať cesty na ich odstránenia,*
o *chápať pojmy spravodlivosť, ľudské práva a zodpovednosť, aplikovať ich v globálnom kontexte,*
o *tvorivo riskovať, primerane kritizovať, jasne sa stavať k riešeniu problémov, rýchle sa rozhodovať, byť dôsledný, inšpirovať druhých pri vyhľadávaní podnetov, iniciatív a vytváraní možností,*
o *dodržiavať zákony, rešpektovať práva a osobnosť druhých ľudí, ich kultúrne špecifiká, vystupovať proti neznášanlivosti, xenofóbií a diskriminácií,*
o *konať v súlade s morálnymi princípmi a zásadami spoločenského správania, prispievať k uplatňovaniu hodnôt demokracie,*
o *uvedomovať si vlastnú kultúrnu, národnú a osobnostnú identitu, pristupovať s toleranciou k identite druhých,*
o *zaujímať sa aktívne o politické a spoločenské dianie u nás a vo svete,*
o *uznávať tradície a hodnoty svojho národa, chápať jeho minulosť i súčasnosť v európskom a svetovom kontexte,*
o *podporovať hodnoty miestnej, národnej, európskej a svetovej kultúry a mať i nim vytvorený pozitívny vzťah.*¹²

Demokratické občianstvo nie je teda pojem pre vzdelávací program neznámy. Či však poskytuje možnosť systematickej výchovy k občianstvu, je otázne.

V rámci štátneho vzdelávacieho programu bolo pre vzdelávaciú oblasť Človek, hodnoty a spoločnosť určených 7 hodín pre predmety etická výchova/ náboženská výchova,

---

¹² Školský vzdelávací program, Čašníka, servírka, dostupné na stránke www.sosl.sk, Lučenec 2008, str.23 - 24

dejepis a občianska náuka. Štátny vzdelávací program určil obsahové štandardy, ktoré umožnia vychovávať k vlastenectvu, posilňovať rešpekt k základným princípom demokracie a tolerancie. Jedná sa o tieto obsahové štandardy:

1. Úvod do spoločenskovedného vzdelávania. Psychológia osobnosti.
2. Sociálna psychológia a základy komunikácie.
3. Demokracia a jej fungovanie.
4. Dejepis.
5. Mravné rozhodovanie človeka. Človek a právne vzťahy.
6. Vplyv hospodárskych podmienok na život človeka. Zmysel a spôsob života.
7. Filozoficko-etické základy hľadania zmyslu života.
8. Estetika životného prostredia.
9. Ľudové a regionálne umenie.
10. Aplikácia poznatkov z umenia a kultúry do života.

Pre predmet občianska náuka boli vyčlenené tri hodiny počas štvorročného štúdia. V rámci tejto dotácie a určených obsahových štandardov učiteľ nemá možnosť systematickejšie vychovávať k demokratickému občianstvu, ale znovu sa dostáva do roviny predávania poznatkov z rôznych disciplín.

Konkrétne v štandarde demokracia a jej fungovanie sme vyčlenili pre túto časť 11 vyučovacích hodín. V týchto hodinách sa venujeme štátu a jeho hlavným znakom, právnemu štátu, formám štátu, formám vlády, Ústave Slovenskej republiky, volebnému systému, nátlakovým organizáciám.

V učebnom odbore 6445 2 kuchár je výučba organizovaná v týždenných cykloch, v ktorých sa strieda jeden týždeň teoretického vyučovania a jeden týždeň praktického vyučovania. Štúdium je trojročné a po jeho ukončení získava študent vysvedčenie o záverečnej skúške a výučný list. Študenti môžu ďalej pokračovať v nadstavbovom štúdiu pre absolventov trojročných odborov nadväzujúcich na predchádzajúci odbor štúdia, čím získajú úplné stredné odborné vzdelanie na úrovni ISCED 3A.

Cieľom vyučovacieho predmetu občianska náuka je oboznámiť študentov so základmi vybraných spoločenských vied, preferovať aktívne občianstvo, rôzne postupy k riešeniu problémov každodennej praxe, pochopiť zložitosti sociálnych vzťahov, uvedomiť si hodnoty vzdelania. Je potrebné preferovať demokratické hodnoty, prístupy a konať v súlade s humanitou a vlastenectvom.

V rámci štátneho vzdelávacieho programu boli pre vzdelávaciu oblasť Človek, hodnoty a spoločnosť určené 2 hodiny pre predmety etická výchova/ náboženská výchova a občianska náuka. Etická výchova sa vyučuje v prvom ročníku jednu hodinu týždenne a občianska náuka sa vyučuje v druhom ročníku jednu hodinu týždenne. Štátny vzdelávací program určil tieto obsahové štandardy: etická výchova, človek v ľudskom spoločenstve, človek ako občan, človek a právo, človek a ekonomika.

Vzdelávanie v rámci etickej výchovy vedie študentov k poznaniu silných a slabých stránok svojej osobnosti, vychováva k sebaovládaniu, pozitívnemu hodnoteniu druhých, umeniu hľadať kompromis, chápať a akceptovať ľudí. V rámci vzdelávania človek v ľudskej spoločnosti si študenti osvoja informácie o ľudskej spoločnosti, spoločenskej skupine, naučia sa pozitívne pristupovať k pojmom ako je sociálna nerovnosť a chudoba, osvoja si princípy hospodárenia jednotlivca a rodiny, informácie o viere, cirkvi, náboženskom hnutí a sektách.

V rámci vzdelávania človek ako občan si študenti rozšíria poznatky o ľudských právach, získajú informácie o štáte a jeho funkcii, ústave a politickom systéme v Slovenskej republike, štátnej správe a samospráve. V časti človek a právo si rozšíria poznatky o práve a spravodlivosti, o pojmoch: právny štát, právna ochrana občanov a právne vzťahy. Naučia sa o sústave súdov, právnických povolaniach, práve a právnej zodpovednosti, ale aj o trestnoprávnej zodpovednosti, orgánoch činných v trestnom konaní a kriminalite páchanej na mladistvých a kriminalite páchanej mladistvými. V poslednej časti vzdelávania si študenti rozšíria a doplnia poznatky o trhu a jeho fungovaní, hľadaní zamestnania, nezamestnanosti, podpore v nezamestnanosti. Tento štandard dopĺňa vzdelávaciu oblasť Ekonomické vzdelávanie.

Konkrétne v štandarde Človek ako občan sme vyčlenili pre túto časť 9 vyučovacích hodín. V týchto hodinách sa venujeme štátu a jeho hlavným znakom, právnemu štátu, formám štátu, formám vlády, Ústave Slovenskej republiky, volebnému systému, nátlakovým organizáciám a na záver sa pokúšame objasniť vzťah každého študenta k svojmu štátu.

V rámci týchto štandardov musí teda učiteľ v priebehu 1 hodiny, celkove za štúdium 33 hodín, zvládnuť vychovať osobnosť, občana, naučiť sa ho orientovať sa v slovenskom systéme práva a ešte prehĺbiť poznatky z ekonomiky. Čo je v podstate nemožné.

Pre daný odbor štúdia je možné pokračovať v nadstavbovom štúdiu, kde však pre oblasť Človek, hodnoty a spoločnosť sú vyčlenené len dve hodiny pre predmet dejepis.

Záverom môžeme konštatovať, že aj keď nový školský zákon priniesol pre školstvo nové dlho očakávané zmeny, pre výchovu k občianstvu to neznamená veľký pokrok. Učiteľ je opätovne sprostredkovateľom informácií z jednotlivých vedných disciplín, ale na

systematickú výchovu k občianstvu tu nemá taký priestor ako by bolo potrebné. Učiteľ má síce právo prispôbovať, meniť, tvoriť, ale je obmedzený štandardami, ktoré mu tento priestor zužujú nízkou časovou dotáciou určenou pre predmet občianska náuka.

Nový školský zákon síce priniesol pozitívne zmeny, ale z nášho pohľadu, z hľadiska výchovy občana nič nové nepriniesol. Neposkytuje totiž dostatok priestoru na výchovu občana, predovšetkým v učňovských odboroch. Kým v doterajších osnovách bola časová dotácia 3 hodiny týždenne počas trvania štúdia, v nových je to 1 hodina týždenne. Dostali sme sa tak z čísla 96 hodín počas trvania štúdia na číslo 33. To žiadnemu učiteľovi občianskej náuky nemôže stačiť na dosiahnutie vytýčených cieľov. Nehovoriac o tom, že v nadstavbovom štúdiu sa ani neuvažuje o občianskej náuke. A tam bol práve najväčší priestor pre formovanie demokratického občana, pretože to sú dospelí ľudia, samostatne mysliaci, ale na druhej strane potrebujú pomôcť, poradiť a spresniť informácie, s ktorými sa stretávajú v bežnom živote a sú im nejasné. Keď totiž v druhom ročníku učňovského odboru preberieme učivo týkajúce sa napríklad volebného systému, volebného práva, je to pre nich neaktuálne, pretože ešte nemajú právo voliť. V nadstavbovom štúdiu toto právo majú a chcú vedieť, ako prebiehajú voľby, aký je rozdiel medzi napríklad parlamentnými a komunálnymi voľbami, chcú sa orientovať v programoch politických strán, vedia sa pozerieť na politické dianie inými očami.

1.6 Učebné texty a výchova k občianstvu v období transformácie

Ideologická jednotnosť, ktorú predpisovala ústavná listina z roku 1960, sa prejavovala aj vo výučbe občianskej náuky pred rokom 1989. Zároveň to malo vplyv aj na oblasť vydávania učebných textov a učebníc pre stredné školy.

Politické zmeny v spoločnosti po roku 1989 a obnovenie plurality, priniesli problémy aj v oblasti vydávania učebných textov a učebníc. Nebolo jasné, čo má občianska náuka obsahovať, aký je zmysel a význam tohto predmetu. Samotní učitelia si kládli otázku: Čo učiť, ako učiť, akú formu použiť? Objavujú sa tabuizované témy, o ktorých sa pred rokom 1989 nemohlo hovoriť a učitelia o nich nemali dostatok informácií. Zároveň dostali možnosť slobodného výkladu udalostí a javov, čo im však predchádzajúci režim neumožňoval a mnohí na to nedokázali pružne reagovať. V takejto situácii tvoriť nové učebné texty a učebnice bolo pre autorov veľmi náročné.

Prvé učebné texty a učebnice na seba dali dosť dlho čakať. Učitelia učili s minimálnym množstvom učebných pomôcok, bez učebníc, a preto si vytvárali učebné pomôcky častokrát svojpomocne. Situácia sa však veľmi nezlepšila ani po roku 1993, kedy boli vydané nové osnovy pre predmet náuka o spoločnosti či občianska náuka. Učitelia sa sporadicky dostávali k materiálu, ktorý im mal pomôcť orientovať sa v nových témach. V roku 1994 sa stretávame s publikáciou „Breviár demokracie“ s podnadpisom „...spôsob fungovania demokratického štátu na príklade Švajčiarska.“ V úvode štátny tajomník Ministerstva školstva a vedy Slovenskej republiky Emil Komárik uvádza: „*Želám sebe, svojim deťom a celému slovenskému národu, aby raz, možno v krátkej dobe, možno vo vzdialenej budúcnosti, bolo možné ukázať, ako funguje právny a demokratický štát aj na príklade Slovenska.*“¹³

Publikácia Švajčiarskeho helsinského združenia popisuje niektoré vybrané aspekty švajčiarskej ústavy. Venuje sa právam a povinnostiam, charakterizuje švajčiarsky štát, úlohy konfederácie, popisuje spolkové úrady, zákonodarstvo, voľby a hlasovanie. Publikácia poskytla učiteľom náhľad na chápanie demokracie z pohľadu vyspelého demokratického štátu.

V roku 1996 kolektív autorov pod vedením Ericha Mistríka vydal pomocný učebný materiál pod názvom *Výchova občana*. Tento učebný materiál bol určený pre žiakov 6.-9.ročníka základnej školy a 1.-2.ročníka stredných škôl. Zároveň s vydaním učebného materiálu pre študentov bola vydaná aj metodická príručka pre učiteľov. *Výchova občana* bola rozdelená do piatich častí- Rodina a domov, Jednotlivec a spoločnosť, Ľudské práva a základné slobody, Etické hodnoty a ekológia, Globálne problémy ľudstva. V časti Jednotlivec a spoločnosť je jedna hodina venovaná detskej práci- „*Detská práca vo svete je veľkou hanbou nášho storočia.*“¹⁴ Pomocou obrázkov a článkov z novín sa autori snažia poukázať na problémy detí vo svete. Cieľom tejto hodiny je poukázať na nevyhnutnosť ochrany práv dieťaťa. Je dôležité upozorniť študentov na to, že rovnosť medzi ľuďmi v mnohých prípadoch nie je samozrejmá. Nie všade vo svete sa dodržiavajú práva detí, nie všade vo svete má dieťa právo na primeranú výživu, bývanie, vzdelanie, zdravotnú starostlivosť, nie všade vo svete má každé dieťa právo sa vyvíjať a dospievať fyzicky i duševne zdravé.

V článku z novín, ktorý má poslúžiť ako motivačný prvok, sa píše: „*Na to, aby bola zlikvidovaná detská podvýživa, choroby, ktorým sa dá pomerne ľahko zabrániť a negramotnosť, potrebuje ľudstvo 25 miliárd dolárov ročne. To je , ako tvrdí Správa o stave*

---

¹³ Breviár demokracie, Švajčiarske helsinské združenie, 1994, str.3-47

¹⁴ Mistrík, E. a kol.: *Výchova občana*, Iris, Bratislava 1996, ISBN 80-88778-21-2, str.41

detí 1993, ktorú vydáva každoročne Detský fond OSN (UNICEF) oveľa menej než utratia Európania za víno a Američania za pivo za jediný rok, a je to iba o trochu viac, než bude stáť nové letisko v Honkongu. Záchrana jednej miliardy detí v rozvojových krajinách pred mentálnou a telesnou retardáciou spôsobenou nedostatkom jódu v tele obnáša ročne cenu dvoch moderných stíhačiek.“¹⁵ Na základe prečítanej ukážky sa učiteľ snaží rozprúdiť diskusiu na tému, ktoré práva dieťaťa sú v tejto ukážke porušené. Zároveň sa snaží prostredníctvom diskusie nájsť situácie z bežného života, kde sa môžeme stretnúť s porušovaním práv dieťaťa.

Tento pomocný učebný materiál poskytoval nový pohľad na výučbu občianskej náuky. Vidíme, že je potrebné dať priestor nielen učiteľom, ale aj študentom. Tí majú svoj názor na danú tému, vedia spojiť teóriu s praxou. Potrebný je však niekto, kto ich nasmeruje správnym spôsobom. A v tomto prípade je to osobnosť učiteľa.

Pre stredné školy postupne vychádza edičná rada učebníc, ktoré kopírujú učebné osnovy občianskej náuky. Sú to učebnice, ktoré sa venujú základom psychológie, základom sociológie, základom práva, základom rodinnej a sexuálnej výchovy, základom estetiky a etikety, základom etiky, základom ekonomie a ekonomiky a dejinám filozofie.

Zaujímavou úvahou začína učebnica Základy práva Alexandry Krskovej a Dariny Krátkej: „Sloboda je ako vznešená dáma. Musíme jej ustavične dvoriť, uchádzať sa o ňu, bojovať za ňu, ba vedieť za ňu položiť aj život.“¹⁶ Autorky poukazujú na to, že by bolo chybou si myslieť, že získané práva, vybojované mnohými generáciami, sú samozrejmosťou. Právo je podľa nich civilizovaným prostriedkom „na úpravu nespočetných ľudských vzťahov do podoby prospešnej pre celú spoločnosť.“¹⁷ Táto učebnica je dobrou pomôckou študentov pri prvej orientácii v právnych problémoch. Učebnica je rozdelená do dvoch základných častí.

V prvej časti venovanej prameňom európskej právnej kultúry sa študenti oboznamujú s históriou právnej kultúry, ktorá sa prejavuje ako súhrn národných a miestnych zvláštností a je súčasťou kultúry spoločnosti. Zdrojom európskej právnej kultúry je grécka filozofia, rímske právo a kresťanská mravnosť. Študenti sa tiež oboznamujú s právnym systémom Slovenskej republiky.

Druhá časť poskytuje pohľad do histórie právneho štátu, pohľad na realizáciu a aplikáciu práva v spoločnosti a na nápravu nezákonnosti v právnom štáte. Učebnica poskytuje

---

¹⁵ Mistrík, E. a kol.: *Výchova občana*, Iris, Bratislava 1996, ISBN 80-88778-21-2, str.42

¹⁶ Krsková A., Krátka D.: *Základy práva a ochrana spotrebiteľa*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1996, 2.vydanie, ISBN 80-08-01740-6, str.5

¹⁷ Krsková A., Krátka D.: *Základy práva a ochrana spotrebiteľa*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1996, 2.vydanie, ISBN 80-08-01740-6, str.5

študentom vysvetlenie pojmov ako sú nezávislé súdnictvo, opravné prostriedky proti rozhodnutiam, petičné právo či štátna a spoločenská kontrola.

Autorky v učebnici k teoretickým poznámkam pridali do textu aj praktické ukážky. V tretej časti učebnice, podobne ako v predchádzajúcich, nachádzame rôzne prípady a problémy. Tretia časť je venovaná filozofii ľudských práv, štruktúre ľudských práv a základných slobôd a ochrane ľudských práv. V rámci medzinárodného systému ochrany ľudských práv je tu popísaný prípad policajnej akcii v Kolumbii. *„Policajná hliadka dostala príkaz prehľadať istý dom, lebo bolo podozrenie, že v ňom ukrývajú obeť únosov. Nenašla nič, preto čakala na príchod podozrivých. Do domu postupne vošlo osem osôb a policajti každú z nich na mieste zastrelili, niektoré dokonca od chrbta. Trestné stíhanie proti policajtom sa skončilo zbavením viny, pretože podľa kolumbijského práva mali počas operácie do činenia so subjektom trestného činu, a teda mali právo brániť sa. Autor sťažnosti, občan Kolumbie Suarez de Guerro, v mene manžela jednej z obetí uviedol, že išlo o porušenie práva na život, ktoré Pakt¹⁸ garantuje v článku 6, odsek 1.*

Výbor pre ľudské práva dospel k záveru, že fakty sú nesporné a konštatoval, že hroziace nebezpečenstvo neopodstatňovalo použitie osobitných prostriedkov a neospravedlňovalo porušenie práva na život. Rozhodol, že Kolumbia má odškodniť manžela obeť a zrušiť príslušné normy svojho vnútroštátneho práva.“¹⁹

Na základe ukážky má učiteľ možnosť vysvetliť študentom fungovanie Výboru pre ľudské práva ako aj ostatných medzinárodných organizácií, ktoré sa týkajú ľudských práv. Študenti tak vedia porovnať, akým spôsobom sa pristupuje k ochrane ľudských práv u nás a v druhých krajinách.

Ako príklad problémov, s ktorými sa v učebnici stretávame okrem prípadov, môžeme uviesť rozhovor s kardiochirurgom profesorom Christianom Barnardom, ktorý pri svojej návšteve Slovenska v rozhovore s novinármi povedal: *„Pred rokmi som napísal článok, v ktorom zavrhum trest smrti. Myslím si totiž, že vykonanie takéhoto trestu je priznanie si neúspechu a zlyhania spoločnosti v spĺňaní potrieb človeka, ktorý vykonal niečo, za čo má dostať trest smrti. Avšak po nedávnej explózii nálože v Oklahoma City, kde popri desiatkach dospelých zahynuli aj deti, si myslím, že žiadny trest nie je dosť prísny.“²⁰* Zároveň sú položené problémové otázky pre študentov, na základe ktorých sa chceme dozvedieť ich

---

¹⁸ Pozn. Pakt = Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach

¹⁹ Krsková A., Krátka D.: Základy práva a ochrana spotrebiteľa, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1996, 2.vydanie, ISBN 80-08-01740-6, str.90

²⁰ Krsková A., Krátka D.: Základy práva a ochrana spotrebiteľa, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1996, 2.vydanie, ISBN 80-08-01740-6, str.77

názor na trest smrti, na to, či by vedeli definovať prípady, kedy by mal byť použitý a ako vnímajú možnosť justičných omylov v súvislosti s trestom smrti.

Učebnica *Základy sociológie* od Jána Sopóciho a Bohumila Búzika predstavuje sociológiu ako vedu o spoločnosti. Autori predstavujú sociológiu, jej históriu a súčasnosť. Poskytujú študentom iný pohľad na pojmy, ktoré sú im známe z bežného života, ako je pojem kultúra, deviácia, skupina, organizácia, rodina, komunita, ekonomický systém, politický systém či iné. Je zaujímavé, že niektoré pojmy sú síce viac doménou iných tematických blokov ako napríklad ekonómie alebo politológie, avšak autori skôr poskytujú prehlbujúce informácie o týchto pojmoch. Nie je teda základom vysvetliť tieto pojmy, ale ich rozšíriť, prípadne poskytnúť iný pohľad.

Učebnica má svoju vlastnú štruktúru. Každá časť je členená na kapitoly a na záver každej jednej z nich je zhrnutie, výrazy na opakovanie a námety na diskusiu a uvažovanie. Napríklad v kapitole *Deviácia a sociálna kontrola* nájdeme tieto námety na diskusiu a uvažovanie:

1. „*Súhlasíte s tvrdením, že „všetko, čo nie je bežné, je deviantné“?*
2. *Poznáte príklady rôzneho posudzovania deviantného správania v rôznych spoločnostiach, v historických obdobiach a v rôznych situáciách?*
3. *Uved'te aspoň päť príkladov funkčnej deviácie.*
4. *Z ktorých teórií deviácií vychádzajú nasledujúce hodnotenia fajčenia marihuany: je to prostriedok úniku od skutočnosti,*
  - a. *marihuanu fajčia len istým spôsobom chorí ľudia,*
  - b. *je to záležitosť niektorých skupín a kategórií ľudí, napr. umelcov, vysokoškolákov,*
  - c. *fajčenie marihuany je rovnako normálne ako fajčenie tabaku – stačí ho legalizovať a je po probléme.*
5. *Žiak na hodine žuje žuvačku. Učiteľ to zbadá a žiak žuvačku odloží. Išlo o prejav sebakontroly, neformálnej kontroly alebo formálnej kontroly?“²¹*

Vidíme, že kladené otázky majú byť prostriedkom na premýšľanie a diskusiu. Ak by sme v priebehu rokov mali možnosť zaznamenávať výsledky na otázky, zistili by sme, ako sa spoločnosť vyvíja, ako sa mení názor študentov toho istého veku na kladenú otázku. Napríklad otázka týkajúca sa fajčenia marihuany je otázkou, kde sa v priebehu rokov odpoveď študentov výrazne zmenila. Kým v roku 1995, kedy bola učebnica napísaná, sa väčšina študentov prikláňala k názoru, že fajčenie marihuany je záležitosťou niektorých

---

²¹ Sopóci.J, Búzik.B: *Základy sociológie*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1995, ISBN 80-0800042-2, str.51

skupín, dnes je väčšina študentov zástancami legalizácie marihuany. Aj na takejto zdanlivo jednoduchšej otázke vidíme posun spoločnosti k iným hodnotám a k iným pravidlám správania sa.

Autorom učebnice *Základy politológie* je jeden zo zakladateľov politológie na Slovensku po roku 1989 Rastislav Tóth. V predslove k učebnici autor uvádza, že „v demokratickom svete si občan sám vytvára základ svojho osudu. Je základným prvkom pri tvorbe a kontrole politiky.“²² Poukazuje tiež na fakt, že každý občan si musí uvedomiť, že politici tu sú kvôli nemu, a že to nie je naopak. Občan musí mať neustále snahu „tlačiť“ na politikov, aby tí museli vyvíjať aktivitu, smerujúcu k uspokojovaniu jeho potrieb.

Každý celok v učebnici je ďalej členený a na záver každého celku sú zadané otázky a úlohy. Keď sa pozrieme na celok *Národ v politike*, zoznámime sa s pojmami národ, politické záujmy národa, aktuálne politické problémy národov. Národ autor definuje ako „*etnicko-kultúrne spoločenstvo ľudí s pocitom priestorového umiestenia*“²³. Aj keď definovať pojem národ, ako uvádza aj sám autor, je veľmi zložitý, pretože je tu množstvo faktorov, ktoré vplyvajú na definíciu národa. Aj politické záujmy národa vznikajú v troch oblastiach- kultúrnej, štátoprávnej a ekonomickej a každý národ má predovšetkým snahu uspokojovať svoje vlastné potreby. Z aktuálnych politických problémov treba samozrejme vyzdvihnúť dôležitosť požiadavky národnej identity a medzinárodnej integrácie. Napriek tomu, že v učebnici sa uvádzajú niektoré príklady, učiteľ musí vychádzať z aktuálnych problémov, ktoré nás obklopujú, a ktoré registrujú prostredníctvom masmédií aj študenti. Na záver tohto celku autor kladie tri otázky a úlohy:

„ 1. Aké sú politické a kultúrne záujmy slovenského národa?

2. Ako sa vyvíjajú národné záujmy veľkých európskych národov?

3. Čím je prítlačivá európska integrácia?“²⁴ Je len na rozhodnutí učiteľa, či si vyberie tieto otázky a bude ich so žiakmi rozoberať, alebo si pripraví svoje vlastné úlohy a otázky, ktoré zodpovedajú úrovni žiakov, ich záujmu a snahe o diskusiu.

V predslove učebnice *Základy psychológie* sa jej autor, Marián Košč, obracia nielen na študentov, ale aj na pedagógov. Poukazuje na fakt, že učebnica má byť nielen účinným

---

²² Tóth, R.: *Základy politológie*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 2007, 6.vydanie, ISBN 978-80-10-01262-6, str. 5

²³ Tóth, R.: *Základy politológie*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 2007, 6.vydanie, ISBN 978-80-10-01262-6, str. 97

²⁴ Tóth, R.: *Základy politológie*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 2007, 6.vydanie, ISBN 978-80-10-01262-6, str. 106

prostriedkom na prípravu študentov, ale zároveň má motivovať učiteľov k ďalšiemu samostatnému štúdiu.

K filozofickému bloku, ktorý bol základom osnov prevažne pre maturitný ročník, pribudla v roku 1993 učebnica Dejiny filozofie od kolektívu autorov Ladislava Kiczka, Ladislava Marcelliho, Erwina Waldschütze a Milana Ziga. Učebnica poskytuje systematický prehľad vývoja filozofického myslenia od antiky až po 20. storočie.

V roku 1996 pribudla k doporučeným učebniciam aj publikácia Filozofia, ktorá bola prekladom od rakúskych autorov M. Fürstovej a J.Trinksa. Zaoberala sa problematikou bytia, logikou, otázkami pravdy, úvahami o dejinách o tom, čo je človek a ďalšími. Táto prekladová práca, na rozdiel od učebnice Dejiny filozofie, je teda prehľadom filozofického uvažovania.

Edičnú radu učebníc pre stredné školy doplnili ešte učebnice Základov ekonómie a ekonomiky autorov Rudolfa Šlosára, Sidónie Búrovej, Ľudmily Fabovej a Jána Lisého, Základy etiky autorky Jany Miedzgovej, Základy estetiky a etikety autora Ericha Mistríka a Základy rodinnej a sexuálnej výchovy autoriek Jitky Prevendárovej a Gabriely Kubičkovej. Niektoré učebnice poskytli nový pohľad na učebné texty, pokúšali sa naučiť študentov premýšľať a vyjadrovať vlastný názor. A práve táto snaha po samostatnom myslení by mala byť vždy základom výučby výchovy k občianstvu.

Edičná rada učebníc pre stredné školy bola veľkým prínosom a pomocou pre učiteľov stredných škôl. Mali sa o čo oprieť, mali pomoc pri výklade učiva, možnosť pracovať s učebnicou na vyučovacích hodinách. Musíme však podotknúť, že tieto učebnice boli vhodným študijným materiálom pre študentov gymnázií, ale z pozície študenta strednej odbornej školy boli tieto učebnice napísané náročným štýlom. Učítelia odborných škôl ich teda využívali len minimálne na samostatné štúdium študentov alebo doplnkové štúdium. Plnili skôr funkciu pomocného materiálu.

V posledných rokoch sa objavujú aj učebné texty, ktoré predstavujú súhrn stredoškolského učiva pre maturantov a zároveň uchádzačov o štúdium na vysokých školách. A tak sú učiteľom aj žiakom k dispozícii učebné texty ako Chystáte sa na maturitu? Alebo Náuka o spoločnosti- Príprava na maturity a prijímacie skúšky na vysoké školy. Tieto učebné texty sú súhrnom všetkého toho, čo by mali vedieť maturanti – absolventi stredných škôl z výučby občianskej náuky, respektíve náuky o spoločnosti. Obsah učebných textov úplne nezodpovedá schváleným osnovám pre stredné školy. Niektoré témy sú v súlade s osnovami, niektoré sú vynechané a naopak niektoré témy sú pridané.

V súčasnej dobe, dobe internetu, stále do popredia vystupujú možnosti štúdia prostredníctvom elektronickej komunikácie. Naša škola už dlhšiu dobu funguje systémom

Moodle, ktorý je založený na istom smere v teórii vyučovania, na spôsobe myslenia, ktorý sa niekedy stručne označuje ako sociálne konštruktivistická pedagogika. Slovo Moodle možno tiež považovať za sloveso, ktoré popisuje proces voľného presunu pri získavaní informácií, robenia vecí podľa seba, hravosť, ktorá často vedie k pochopeniu problému a podporuje tvorivosť. Čokoľvek čo čítame, vidíme, počujeme, cítime a čoho sa dotýkame, dávame do súvisu s už nadobudnutými vedomosťami a ak tieto nové poznatky sú pre nás užitočné, tak môžu vytvoriť nové poznatky a vedomosti.

Systém moodle na našej škole funguje nasledovne. Napríklad učiteľ občianskej náuky si na stránku školy dá všetky materiály, ktoré sú podľa neho potrebné k výučbe predmetu občianska náuka. Tieto materiály sú rozdelené podľa študijných či učebných odborov a podľa ročníkov. Študent, ktorý sa na stránku prihlási, sa vie veľmi jednoducho orientovať, pretože si zvolí najskôr svoj odbor, potom ročník štúdia a nakoniec predmet, ktorý hľadá. Keď si otvorí predmet občianska náuka v danom odbore, v danom ročníku, otvorí sa mu učivo, ktoré bude v priebehu roka preberané, alebo je už prebrané a študent ho má ovládať. Toto je efektívnym riešením problému jeho absencie, prípadne nepochopenia učiva na danej hodine, aby si to znovu prečítal alebo naštudoval. V danej téme je dané, čo študent má ovládať, ďalej materiály, z ktorých môže čerpať, ak má hlbší záujem o danú tému. Učiteľ môže prostredníctvom moodle komunikovať so študentmi, nadväzovať osobný kontakt podľa individuálnych potrieb, vie kontrolovať zaslané referáty, polročné práce a podobne. Zároveň má možnosť výberu, či sprístupní študentom len ten tematický celok, ktorý sa práve preberá, alebo nechá sprístupnené celoročné učivo. Ale toto v rámci predmetu občianska výchova nevyužívame, skôr to využívajú učitelia odborných predmetov. Pre učiteľov občianskej náuky je dôležité, aby študent mal prehľad učiva, aby sa mohol k danej téme kedykoľvek vrátiť. Tým vlastne nepriamo stále prebieha výchova občana, čo je naším prvoradým cieľom.

V budúcnosti vidíme tento systém ako veľmi progresívny systém výučby občianskej náuky a možno aj novú metódu v oblasti pedagogiky, ktorá by mohla zlepšiť komunikačné schopnosti našich študentov. V tomto systéme učiteľom nemusí byť len učiteľ, ale práve naopak pri správnom vedení to môže byť práve študent, ktorý je tvorcom vyučovacej hodiny. Študenti sa naučia nielen komunikovať, ale aj demokraticky správať, sú schopní začleňovať sa, tvoriť, napomínať, kritizovať, vysvetľovať, objasňovať. Sú to práve oni, ktorým dáme možnosť vyjadrovať svoje názory, otvoríme priestor pre ich myšlienky a možno budeme prekvapení, akí sú to už uvedomelí občania.

2. Výchova k občianstvu na konkrétnych príkladoch vyučovacích hodín

2.1 Výchova k občianstvu na hodinách občianskej náuky na strednej odbornej škole

Výchova k občianstvu, to nie je len to, čo sa študent naučí v škole, ale je to celoživotný proces. Vedomosti, ktoré získava študent počas štúdia, patria do všeobecného prehľadu každého človeka. Nemožno teda povedať, že toto ma nezaujíma, už to nikdy v živote nebudem potrebovať, na čo mi to je. To nie je pravda.

V tejto časti našej práce chceme na konkrétnych príkladoch ukázať, s čím sa študent strednej odbornej školy v rámci výchovy k občianstvu stretáva. Vybrali sme niektoré príklady vyučovacích hodín, ktoré sa vyučujú aj v štvorročných študijných odboroch aj trojročných učebných odboroch. Porovnáваме schopnosti študentov v rámci odborov, čo je ktorá skupina schopná obsiahnuť a čo nie. Samozrejme, opätovne si musíme uvedomiť rozdiel časovej dotácie v neprospech učebných odborov, ako aj ročník, v ktorom danú tému preberajú, čo určite ovplyvňuje ich úroveň prijímania vedomostí. Na porovnanie sme vybrali tieto témy:

- 1) Formy štátu.
- 2) Formy vlády.
- 3) Volebný výber.
- 4) Politické strany.
- 5) Nátlakové združenia.

Každá vyučovacia hodina má svoju štruktúru. V tejto časti mojej práci nechceme detailne rozoberať celý priebeh hodiny, len poukážeme na niektoré rozdiely v rámci vybraných tém.

Formy štátu

Ak chceme študentom vysvetliť pojem forma štátu a aké formy poznáme, vychádzame z toho, že forma štátu je spôsob usporiadania krajiny, jej správy a súdництва, spôsob politického a občianskeho života, charakter štátnych inštitúcií a orgánov. Ďalej sa na hodine venujeme samotnému deleniu foriem štátu. Študenti musia poznať delenie foriem štátu:

- 1) z hľadiska vzniku politických elít – dedičná monarchia, konštitučná monarchia a republika,
- 2) z hľadiska vertikálnej delby štátnej moci – unitárny štát, federácia a konfederácia,
- 3) z hľadiska vplyvu občanov- pluralitný štát, totalitný štát.

Študenti študijných odborov vedia definovať jednotlivé formy vlády, sú schopní uviesť príklady samostatne. V diskusii vedia vysvetliť pozitíva pluralitného štátu, negatíva totalitného štátu, vedia objasniť rozdiely medzi unitárnym štátom, federáciou a konfederáciou. Sú schopní vyjadriť svoj názor na monarchiu a jej fungovanie predovšetkým v európskych krajinách. Študenti učňovských odborov veľmi ťažko diskutujú na tieto témy, sú schopní naučiť sa základného pavúka del'by štátnej moci a dokážu uviesť príklady na základe podrobnejšej definície jednotlivých foriem. Nemajú prehľad o štátoch, stáva sa nielen to, že na základe definovania formy štátu nevedia uviesť príklad, ale ani dokonca nevedia zaradiť štát do svetadielu, čo v ich veku, pri učiteľom vybraných najznámejších štátoch by nemal byť žiadny problém. Aplikačná fáza pri nich je teda problém a často sa stáva, že si musia doma naštudovať nielen formy štátu, ale aj nájsť na mape, kde sa daný štát nachádza.

Formy vlády

Formy vlády rozlišujeme podľa autonómie jednotlivých zložiek štátnej moci. Ideálne rozdelenie štátnej moci medzi zákonodarnú, výkonnú a súdnu zložku je prakticky nedosiahnuteľné a podľa toho, ktorá zložka dominuje, rozlišujeme tri formy štátnej moci :

1) parlamentná- učiteľ oboznámi študentov so základom tejto formy, poukáže na to, že pri parlamentnej forme má prevahu zákonodarná moc nad výkonnou mocou. Po voľbách parlament zostaví vládu, určí konkrétne zloženie vlády a jej politiku, schvaľuje vládny program. Sústreď sa na to, že táto forma dáva len minimálny priestor vláde na svoje vlastné fungovanie, a preto dochádza často dochádza k zmene vlády aj bez parlamentných volieb. Typickým predstaviteľom takejto formy je Holandsko.

2) kabinetná- vzniká vtedy, keď dominantné postavenie má vláda. O tom, kto bude zostavovať vládu, rozhodujú výsledky volieb. Parlament prostredníctvom zákonov ohraničuje priestor, v ktorom sa má pohybovať vládna politika. Hlavným predstaviteľom štátu je predseda vlády, premiér, kancelár. Typickým predstaviteľom kabinetnej formy je Nemecko a Veľká Británia.

3) prezidentská- učiteľ poukáže na to, že je to veľmi málo rozšírený spôsob presadzovania štátnej moci, základom je voľba prezidenta mimo parlamentu a pridelenie politických právomocí prezidentovi na úkor vlády aj parlamentu. Výhodou tejto formy je jasná osobná politická zodpovednosť a nevýhodou je to, že moc sa kumuluje v rukách jednej osoby a znižuje sa možnosť kontrolovať ju. Príkladom takejto formy je USA, Francúzsko.

Študenti študijných odborov sú schopní prijať všetky tieto informácie, vedia z bežného života uviesť mená predstaviteľov spomínaných štátov, sú schopní definovať jednotlivé zložky štátnej moci. Študenti učebných odborov sa naučia tri formy a príklady štátov, ale do súvislostí s bežným životom ich nie sú schopní dať. Treba poukázať na to, že nakoľko pojmy formy štátu a formy vlády spolu úzko súvisia, študenti si ich často mýlia. Pri diskusii so študentmi učebných odborov je citel'né, že pre nich forma štátu a forma vlády je pojem totožný. Čo sa však študentom študijných odborov stáva málokedy. Preto fáza fixačná v tomto prípade musí prebiehať aj niekoľko hodín opakovane, aby si dané pojmy osvojili.

Volebný výber

Volebný výber je demokratický spôsob obsadzovania štátnych funkcií, pričom jeho dôležitým znakom je permanentnosť volieb. Štát určuje volebné obdobie pre jednotlivé úrovne a inštitúcie. Tak napríklad voľby do Národnej rady Slovenskej republiky sa uskutočňujú každé štyri roky, voľba prezidenta Slovenskej republiky každých päť rokov. Legislatívnym základom spôsobu volieb je volebný systém, ktorý určuje ústava a zákony. Spôsob voľby môže byť priamy a nepriamy. Priama voľba znamená, že volič volí priamo svojím hlasom. Pri nepriamych voľbách môže byť volič zastúpený dvoma spôsobmi. Buď poverí osobu, ktorá bude v jeho mene voliť alebo ho zastupuje orgán, ktorý si už predtým zvolil.

Neodmysliteľnou súčasťou volebného výberu je aj otázka súvisiaca s volebným právom. Študentom učiteľ vysvetlí rozdiel medzi aktívnym a pasívnym volebným právom, teda medzi právom voliť a právom byť volený a poukáže aj na fakt, za ktorých okolností možno odobrať právo voliť.

Táto téma je u žiakov zaujímavá v období volieb, kedy sa prostredníctvom médií viac dozvedajú o tom, čo sa okolo nich deje. Motivačná fáza je tu potom oveľa ľahšie navoditeľná. Musíme však poukázať na to, že mnohí z nich, hoci dovŕšia vek, kedy môžu voliť, voliť nechcú. Prevláda u nich nezáujem o veci, ktoré sa v našej spoločnosti dejú. O parlamentné voľby neprejavujú záujem vôbec a o voľby komunálne prejavujú záujem čiastočný. Viac sa o komunálne voľby zaujímajú študenti z obcí ako miest, čo vychádza predovšetkým z toho, že týchto ľudí poznajú osobne, majú na nich svoj názor a môžu sa s nimi kedykoľvek porozprávať. Študenti jednotlivých odborov vo všeobecnosti neprejavujú záujem o tému volebného výberu, no vidíme rozdiel v snahe o diskusiu, poznanie a napriek tomu, že ich táto téma nezaujíma, často chcú vedieť, ako sa môžu stať poslancami, prípadne starostami miest a obcí. V aplikačnej fáze, pri študentoch učebných odborov, sa pokúšame demokraticky si

zvoliť triednu samosprávu. V študijných odborov okrem toho ešte riešime problémy starostu obce, ktorým je jeden zo študentov, ktorý si vopred pripravil návrhy na to, čo by chcel v rámci obce zmeniť.

Politické strany

Pri preberaní témy Politické strany použijeme motivačnú fázu už v predchádzajúcich hodinách a študentom uložíme zistiť, aké politické strany na Slovensku existujú, aký je ich program prípadne čím ich zaujali. Na hodine vysvetlíme študentom, že politické strany sú organizácie združujúce ľudí so zámerom podstatne ovplyvňovať politickú moc. Hlavným spôsobom ovplyvňovania moci je účasť na riadení spoločnosti prostredníctvom štátu. Politické strany umožňujú realizovať zastupiteľský princíp v politickej sfére, stabilizujú politickú moc, vyjadrujú rôznosť záujmov časti spoločnosti, čiže prirodzenú pluralitu spoločnosti, umožňujú konkurenciu strán, čiže politický pluralizmus. Poukážeme na to, že politické strany sa od seba líšia. A teraz začíname pracovať s materiálom, ktorý si pripravili. Keď porovnáme prípravu jednotlivých odborov, na prvý pohľad zistíme, že študentov učebných odborov táto téma vôbec nezaujíma, a že si iba niečo stiahli z internetu, bez toho, aby si to prečítali, či dokonca snažili nájsť v tom tú podstatu. Študenti študijných odborov tiež nemajú záujem o politické strany, ale z ich zodpovednejšieho prístupu vychádza aj ich zodpovednejšia príprava. Sú schopní vymenovať niektoré strany na Slovensku, rozdeliť strany na parlamentné a neparlamentné, nie sú však schopní orientovať sa v politických programoch jednotlivých strán.

Pri klasifikácii politických strán vychádzame z piatich spôsobov klasifikácie - spôsob výberu a počet členov, stranícke priority, politický vplyv, politické správanie a vnútornú štruktúru. V podstate študenti pochopia, že delenie na parlamentné a neparlamentné je delenie podľa politického vplyvu, že podľa názvu strany zistíme stranícke priority, čiže základnú politickú orientáciu strany, ale hlbší a podrobnejší výklad na jednu vyučovaciu hodinu pre nich nestačí. V učňovských odboroch sa podrobnému deleniu nevenujeme, pretože je to pre nich náročné a ani nemajú snahu to pochopiť. Dôraz vo fixačnej fáze kladieme hlavne na to, aby študenti týchto odborov boli schopní vysvetliť pojmy parlamentná a neparlamentná strana a uviesť strany, ktoré v danom čase sú zastúpené v Národnej rade Slovenskej republiky.

Nátlakové združenia

Nie každý občan má snahu vstúpiť do politickej strany, ale chce nejakým spôsobom zasahovať do chodu spoločnosti a uspokojovať svoje záujmy. Pričom uspokojovanie takýchto záujmov sa môže dotýkať aj politiky. Tak sa záujmové združenia vo vzťahu k politike menia na nátlakové organizácie s konkrétnym zámerom, ktorý chcú prostredníctvom politiky dosiahnuť. Podľa toho, aké mali príčiny vstupu do politiky rozlišujeme ekonomické a neekonomické nátlakové organizácie.

Ekonomické nátlakové organizácie vznikli na základe spoločných ekonomických a existenčných záujmov členov. Spomedzi nich sa najvýraznejšie prejavujú výrobné združenia, pracovné organizácie, obchodná komora a rôzne profesijné združenia. Neekonomické nátlakové organizácie sú charakteristické tým, že základný dôvod ich spojenia sa nenachádza v ekonomike. Sú menej stabilné, ich životnosť je rôzna, tak ako je rôzna intenzita a čas trvania týchto organizácií. Medzi neekonomické nátlakové organizácie patria napríklad organizácie žien, mládeže, rasové, etnické organizácie, náboženské organizácie, ekologické organizácie, mierové organizácie, kriminálne organizácie a množstvo iných.

Táto téma je študentom bližšia, pretože si vedia predstaviť aj príklady ekonomických aj neekonomických organizácií. Dá sa s nimi veľmi dobre pracovať, pretože v rámci odborného výcviku sa stretávajú priamo s výrobnými združeniami, ako aj s pracovnými organizáciami. Téma neekonomických organizácií je im blízka z bežného života. V diagnostickej fáze zistíme stupeň vedomostí študentov a na to nadväzujeme aplikačnou fázou - práca na doma, kde si študent má vybrať jednu neekonomickú nátlakovú organizáciu a má ju popísať. Či už jej štruktúru, ak nejakú má, alebo jej aktivity, program, možnosti účasti na stretnutiach, podmienky členstva a podobne. Táto téma je či už v študijných alebo v učňovských odboroch prijímaná pozitívne a väčšina študentov si pripraví zaujímavý referát. Nie je však možné sa venovať na ďalších hodinách tejto téme a tak sa ich práce dostávajú do úvodnej fázy na iných hodinách. Ostatní študenti sa k referátu vyjadria, povedia svoj názor, prípadne doplnia to, čo bolo povedané. V triedach s väčším počtom žiakov, t.j. 30 a viac, to riešime tak, že svoje práce odovzdajú, učiteľ vyberie tie najzaujímavejšie a tým sa venujú v rámci nasledujúcich hodín.

2.2 Zhrnutie záverov z vyučovacích hodín

Na základe príkladov vyučovacích hodín musíme konštatovať, že nachádzame mnohé nedostatky vo vedomostiach študentov týkajúcich sa občianstva. Študentom chýbajú elementárne poznatky, na ktoré by sme mohlo vo výučbe naviazať. Mohli by sme sa zamyslieť, či nevzniká chyba už pri výučbe demokratického občana na základných školách. Nakoľko cieľom tejto práce nebolo zisťovať stav na základných školách, nebolo by objektívne sa k tomu vyjadriť bez podrobnej analýzy. Je však jasné, že určité vedomosti, ktoré by študenti zo základnej školy mali mať, im chýbajú.

Z hľadiska učiteľa občianskej náuky na strednej škole považujeme za najväčší nedostatok časovú dotáciu hodín. Ako sme už poukázali na tento fakt v našej práci, jedna hodina pri učebných odboroch počas trojročného štúdia je absolútne nedostatočná. Učiteľ nemá priestor na systematickejšiu výchovu demokratického občana. Nemá priestor na to, aby sa vracal k témam, aby upevňoval vedomosti žiakov. Nehovoriac o tom, že je ťažko ich poznatky aplikovať do praxe, keďže za jeden rok prijímajú veľké množstvo informácií, ktoré sú pre nich celkom nové.

Študenti študijných odborov sú na tom relatívne lepšie, čo sa týka časovej dotácie hodín, a preto aj systematická práca prináša svoje výsledky. Zároveň sa tu odzrkadľujú aj ich lepšie vedomosti, ktoré si priniesli zo základnej školy, väčšia sčítanosť a celkový prehľad. Svojím zodpovednejším prístupom k štúdiu hĺbka ich vedomostí a ich spojenie s praxou je oveľa lepšie a systematickejšie.

Z hľadiska výchovy demokratického občana treba poukázať na fakt, že výchova by nemala prebiehať len v rámci hodín občianskej náuky, ale mala by sa prejavovať aj v rámci ostatných vyučovacích predmetov. Nejedná sa len o získavanie faktov, ale aj o ich realizáciu v bežnom živote. Nie je to len o tom, čo viem, ale predovšetkým o tom, aký som a aký život žijem.

ZÁVER

Výučba občianskej náuky na našich stredných školách nepretržite prebieha, no s jej výsledkami nie sme vždy spokojní. Vieme, že volebná účasť mládeže či už v parlamentných, alebo komunálnych voľbách je nízka, mladí ľudia sa nezúčastňujú na verejnom a politickom živote krajiny. Prečo je občianske povedomie u nás stále nízke? Kde hľadať príčinu tohto stavu? V rodine či v škole? Je výučba občianskej náuky na našich školách efektívna? Sú formy a metódy uplatňované pri jej výučbe vhodné? Zápasia učitelia s nedostatkom kvalitného učebného materiálu, alebo je to len pohodlnosť a nezáujem študentov, ktorým je výučba určená a ktorým je záujem o veci verejné ľahostajný?

Počas štúdia kurikul a učebných osnov z občianskej náuky a na základe vlastných skúseností sme dospeli k záveru, že je tu viac príčin, ktoré majú vplyv na efektívnosť výučby občianskej výchovy na našich školách. V tejto práci sme poukázali na to, že jedným z problémov výučby je nedostatočná časová dotácia predmetu občianska náuka. Osnovy sú tak preplnené množstvom učiva, že učiteľ nemá možnosť hlbšie sa venovať jednotlivým témam. Materiál, ktorý majú učitelia k dispozícii, nie je vždy vhodný pre danú cieľovú skupinu. Učitelia často používajú nevhodné formy a metódy výučby. Nemajú možnosti na využívanie informačných technológií na vyučovacích hodinách. Prevláda frontálny prístup, zameraný na získavanie vedomostí, ktorý však nerozvíja u študentov schopnosť samostatne riešiť problémy a chápať veci v širších súvislostiach.

Na druhej strane musíme poukázať aj na fakt, že spoločenský status učiteľov občianskej náuky je nízky. Predmet je vnímaný ako druhoradý a tak sa k nemu často stavajú nielen študenti, rodičia, ale aj učitelia. Stáva sa často, že občiansku náuku vyučujú učitelia, ktorí potrebujú hodiny na doplnenie úväzku, a ktorí na tento predmet nemajú príslušnú kvalifikáciu.

Musíme poukázať na to, že problémy s výučbou občianskej náuky, s jej začlenením do štruktúry predmetov, s časovou dotáciou, či spoločenským statusom predmetu ako i samotných učiteľov majú okrem Slovenska aj v niektorých vyspelých demokratických krajinách. O to viac je potrebné v našich podmienkach rozvíjajúcej sa demokracie venovať tomuto dôležitému predmetu zvýšenú pozornosť. V rámci profesionálneho rastu učiteľov by bolo vhodné organizovať semináre a prednášky za účelom výmeny skúseností, nielen s našou, ale aj zahraničnou účasťou. Poskytnúť všetkým učiteľom, ktorí o to majú záujem, možnosť

zúčastňovať sa na takýchto stretnutiach. Bolo by vhodné organizovať stretnutia odborníkov nielen vo veľkých mestách, pretože nielen tie tvoria spoločnosť. Ako víziu do budúcnosti by sme navrhovali aj možnosti krátkodobých či dlhodobých zahraničných stáží.

Pre budúcnosť Slovenska sú dôležití občania, ktorí budú konať samostatne, ktorí budú zodpovedne pristupovať k verejným záležitostiam a stanú sa súčasťou rozhodnutí týkajúcich sa hlavne komunity, v ktorej žijú. Naším cieľom je vychovať občanov, ktorí budú plne rešpektovať princípy demokracie, ľudských práv, slobody a rovnosti. Výchova k občianstvu sa začína práve v škole, tak na to nezabúdajme.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

1. BOCKOVÁ,A.,ĎURAJKOVÁ,D.,FEKETEOVÁ,K., SAKÁČOVÁ,Z.: Náuka o spoločnosti príprava na maturity a prijímacie skúšky na vysoké školy, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 2001, 2. vydanie, ISBN 80-80-03191-3
2. ČIHÁK,J., FTOREKOVÁ,T., GÁBRIŠ,A.: Občianska náuka, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1975, 67-141-75
3. FÜRSTOVÁ,M., TRINKS,J.: Filozofia, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1996, ISBN 80-08-002794
4. GÁL,J.: Zážitkové vyučovanie náuky o spoločnosti a občianskej náuky, Metodické centrum Banská Bystrica, Banská Bystrica 1997, ISBN 80-8041-158-1
5. HERÁKOVÁ,I: Učebné texty k predmetu ON pre 1.ročník SOU, AP MPC, Bratislava 2008, ISBN 978-80-8052-311-4
6. KALHOUS, Z., OBST, O. a kolektív: Školní didaktika, vydavateľstvo Portál, s.r.o., Praha 2002, ISBN 978-80-7367-571-4
7. KICZKO,L.,MARCELLI,M.,WALDCHÜTZ,E.,ZIGO,M.: Dejiny filozofie, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1993, ISBN 80-08-001830-5
8. KOŠČ,M.: Základy psychológie, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1996, 2. vydanie, ISBN 80-08-01216-1
9. KRSKOVÁ,A.,KRÁTKA,D.: Základy práva a ochrana spotrebiteľa, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1996, 2. vydanie, ISBN 80-08-01740-6
10. LYSÝ,J.: Globálne rozvojové vzdelávanie, Album, Bratislava 2007, ISBN 978-80-968667-7-9
11. LYSÝ,J., MOKRÁ,L.,KRNO,S.,OTTOVÁ,E.: Občianska spoločnosť, Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Bratislava 2008, ISBN 978-80-7160-243-9
12. MACHÁČEK,L.: Ako sa „učíme“ demokracii na škole, IUVENTA 2008, ISBN 978-80-8072-076-6
13. MARTINKOVIČOVÁ,M.: Politológia, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Ekonomická fakulta, Banská Bystrica 2002, ISBN 80-8055-659-8
14. MIEDZGOVÁ,J.: Základy etiky, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1996, 2. vydanie, ISBN 80-08-01729-5

15. MISTRÍK,E.: Základy estetiky a etikety, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1996, 2. vydanie, ISBN 80-08-01214-5
16. MISTRÍK,E. a kolektív autorov: Výchova občana, pomocný učebný materiál pre 6.-9. ročník základnej školy a 1.-2. ročník stredných škôl – metodická príručka, Bratislava 1996, ISBN 80-88778-21-2
17. MISTRÍK,E. a kolektív autorov: Výchova občana, pomocný učebný materiál pre 6.-9. ročník základnej školy a 1.-2. ročník stredných škôl – pracovný zošit, Bratislava 1996, ISBN 80-88778-21-2
18. ONDRUŠKOVÁ, N.,MISTRÍK, E.: Čo môže zmeniť občianska výchova?, vydala Informačná kancelária Rady Európy, Bratislava 2005, ISBN 80-89-141-07-2
19. PREVENDÁROVÁ,J.,KUBÍČKOV Á,G.: Základy rodinnej a sexuálnej výchovy, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1996, 2. vydanie, ISBN 80-08-01212-9
20. PRŮCHA, J.: Moderní pedagogika, vydavateľstvo Portál, s.r.o., Praha 2002, ISBN 80-7367-047-X
21. SOPÓCI,J.,BÚZIK,B.: Základy sociológie, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1995, ISBN 80-08-00042-2
22. ŠLOSÁR,R., BÚROVÁ,S.,FABOVÁ,L.,LISÝ,J.: Základy ekonómie a ekonomiky, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1995, ISBN 80-08-00379-0
23. TÓTH, R.: Základy politológie, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 2007, 6.vydanie, ISBN 978-80-10-01262-6